

श्रीमहाभारततात्पर्यनिर्णयभावसङ्ग्रहः

योऽग्रेऽभूद्विश्वगर्भः सुखनिधिरमितैः वासुदेवादिरूपैः
क्रीडन् देवैरजाद्यैः अगणितसुगुणो नित्यनीचोच्चभावैः ।
वेदैर्वेद्योऽस्तदोषोऽप्यसुरजनमनो मोहयन् मर्त्यवृत्त्या
भक्तानां मुक्तिदाता द्विषदसुखकरः पातु सोऽस्मान् रमेशः ॥ १ ॥

सद्ग्रन्थानां समूहे जगति विलुळिते येन तद्भावमुच्चैः
वक्तुं मध्वो नियुक्तो व्यधित सुवचसामुद्धृतिं भारतस्य ।
वेदोत्कृष्टस्य विष्णोः परमपुरुषतां तारतम्यं सुराणाम्
वायोर्जीवोत्तमत्वादिकमपि वदतां व्यासमीडे तमीशम् ॥ २ ॥

आदौ रूपचतुष्टयीं सृजति यो देवान् पुरानुक्रमात्
ब्रह्माण्डं पुरमब्जजादिविबुधान् सृष्ट्व हरत्यन्ततः ।
स्रष्टा पूर्ववदस्य सर्वजगतो मत्स्यादिरूपैर्भवन्
रामोऽभूदनुजान्वितो दशरथात् पायात् स नः श्रीपतिः ॥ ३ ॥

यद्वृद्धिर्जनमोहिनी मुदमिता यद्दर्शनात्सज्जनाः
येनर्षिप्रियकारिणा निश्चिरीहन्त्रा क्रतू रक्षितः ।
योऽहल्यां सपतिं व्यधात् हरधनुर्भङ्गत्वाऽवहज्जानकीम्
जेता वर्त्मनि भार्गवस्य नगरीं रामो गतोऽव्यात्स माम् ॥ ४ ॥

त्यक्त्वा राज्यमितो वनं वचनतो मातुश्च काकाक्षिगम्
दैत्यं व्यस्य विकर्णघोणखचरीबन्धून् खरादीन् खलान् ।
मारीचं च निहत्य रावणहृतां सीतां विच्छिन्वन्निव
प्राप्तो वायुसुतेन सूर्यजयुजा रामोऽवताद्वन्दितः ॥ ५ ॥

सुग्रीवेन सखित्वमाप्य शपथं कृत्वा वधे वालिनः
तालान् सप्तविभिद्य वालिनिधनं कृत्वा स्वराज्ये स्थितम् ।

मार्ताण्डिं च विधाय मारुतियुजा याम्यां दिशं गच्छता
सीतान्वेषणमिच्छताब्धितरणे रमोऽवतात् संस्तुतः ॥ ६ ॥

यस्य श्रीहनुमाननुग्रहबलात् तीर्णाम्बुधिः लीलया
लङ्कां प्राप्य निशाम्य रामदयितां भङ्गत्वा वनं राक्षसान् ।
अक्षादीन् विनिहत्य वीक्ष्य दशकं दग्ध्वा पुरीं तां पुनः
तीर्णाब्धिः कपिभिर्युतो यमनमत्तं रामचन्द्रं भजे ॥ ७ ॥

सिन्धुं दक्षिणमागतो दशमुखभ्रात्रिष्टदोऽब्ध्यर्थितो
बद्ध्वा सेतुमवाप्य राक्षसपुरिं सैन्यैः कपिनां युतः ।
हत्वैन्द्रारिकरीरकर्णदशकादीन् राक्षसान् जानकीं
आदायाप्य पुरीं स्वराज्यपदवीं प्रातोऽवताद्राघवः ॥ ८ ॥

प्राप्तः साम्राज्यलक्ष्मीं प्रियतमभरतं यौवराज्योऽभिषिच्य
स्वीयान् रक्षन् सुतौ द्वौ जनकदुहितरि प्राप्य यज्ञैर्यजन् स्वम् ।
सीताहेतोर्विमोह्य क्षितिजदितिसुतानर्थितो देवसङ्घैः
सद्भिर्युक्तो हनूमद्वरद उपगतः स्वं पदं पातु रामः ॥ ९ ॥

क्षीराब्ध्युन्मथनादिकात्मचरितं देवैर्गृणद्भीः स्तुतः
सज्ञानाय पराशराख्यमुनिना यः सत्यवत्यामभूत् ।
व्यासत्वेन विधाय वेदविवृतिं शास्त्राणि सर्वाण्यपि
ज्ञानं सत्सु निधाय सद्गतकलिं निघ्नन् स नोऽव्याद्धरिः ॥ १० ॥

भूपा यत्र पुरुरवः प्रभृतयो जाता विधोरन्वये
यद्वाद्या भरतादयः कुरुमुखा भीष्माम्बिकेयादयः ।
भूभारक्षयकाङ्क्षिभिः सुरवरैरभ्यर्थितः श्रीपतिः
तत्राविर्भवितुं सहामरवरैरिच्छन् हरिः पातु माम् ॥ ११ ॥

देवक्यां वसुदेवतोऽग्रजयुतो जातो ब्रजं यो गतो
बालघ्नीशकटाक्षहा स्वजननीमान्यस्तृणावर्तहा ।
यत्पूर्वं परतश्च पाण्डुतनया यत्सेवनं जज्ञिरे
कर्तुं धर्ममरुद्वृषाश्विन इमं नन्दात्मजं नौमि तम् ॥ १२ ॥

सम्स्कारान् प्राप्य गर्गात् बहुशिशुचरितैः प्रीणयन् गोपगोपीः
वत्सान् धेनूश्च रक्षन् हिपतिदमनो यः पपौ काननाग्निम् ।
विप्रस्त्रीप्रीतिकारी धृतधरणीधरो गोपिकाभिर्निशासु
क्रीडन मल्लांश्च कंसं न्यहनदुपगतोऽव्यात्स कृष्णः पुरीं स्वाम् ॥ १३ ॥

पित्रोर्बन्धं निरस्य क्षितिपतिमकरोदुग्रसेनं गुरोर्यः
पुत्रं प्रादात्परेतं युधि विजितजरासन्धपूर्वारिवर्गः ।
पार्थान् पित्रा विहीनानुपगतनगरान् यस्त्वजोऽपाद्विपद्भ्यः
नन्दादीनुद्धवोक्त्या गतविरहशुचः कारयन् सोऽवतान्माम् ॥ १४ ॥

यस्मात् व्यासस्वरूपादपि विदितसुविद्या अवापुः प्रमोदम्
पार्था द्रोणः सुतार्थं प्रतिगतभृगुपो यन्नियत्यार्थकामः ।
तस्मादाप्तोरुविद्यो द्रुपदमुपगतोऽनाप्तकामोऽस्त्रविद्याः
शिष्येभ्यः कौरवेभ्यो रविजनिरसनोऽदात्सनोऽव्यान्मुरारिः ॥ १५ ॥

भूयस्त्वागतमाहवे सह जरासन्धं नृपैर्नीतये
ज्ञात्वा यस्सहजान्वितोऽतिगहनं गोमन्तमत्रागतात् ।
ताक्ष्याल्लब्धकिरीट उन्नत गिरिराश्रुत्य जित्वा रिपून्
हत्वा स्वीयसृगालमात्मनगरीं प्राप्तः स नोऽव्याद्धरिः ॥ १६ ॥

भग्नाशान् नृपतीनरीन् व्यधित यः स्वर्गाधिपाग्न्यासने
लग्नो भीष्मकसत्कृतोऽथ यवनं जघ्ने सतीमात्मनः ।
निघ्नां योऽकृत रुक्मिणीं समजयद्गुर्विरुक्म्यादिकान्
विघ्नं सत्राजिदात्मजापतिरसौ मे घ्नन् भवेत्सर्वदा ॥ १७ ॥

अस्त्रज्ञेष्वधिकोऽर्जुनोऽथ यदनुक्रोशेन भीमं विना
सद्धर्मे निरतं ददौ स्वगुरवे बद्ध्वा नृपं प्रार्षतम् ।
पुत्रौ स द्रुपदोऽपि वह्निविबुधात् स्त्रीरूपकं प्राप्तवान्
दृष्टां धर्मज आप राज्यपदवीं स प्रीयतां मे हरिः ॥ १८ ॥

यत्कारुण्यबलेन पाण्डुतनया निस्तीर्य नानापदो
भिक्षान्नाशिन आगमाभ्यसनिनो हत्वा बकं द्रौपदीम् ।
उद्धाह्याखिलभूपतीनपि रणे जित्वागताः स्वां पुरीम्
इन्द्रप्रस्थपुरेऽवसन कृतधरारक्षाः स नोऽव्याद्धरिः ॥ १९ ॥

यः पार्थान् परिपालयन् हरिपुरे स्त्रीपुत्रसम्पद्युतान्
संहर्ता शतधन्वनोऽष्टमहिषीभर्ता सुरर्षिस्तुतः ।
हत्वा भौममपाहरत्सुरतरुं बह्वीरुवाहाङ्गनाः
प्रायच्छद्भरिसूनवे स्वसहजां पायात्स नः केशवः ॥ २० ॥

पार्थान् लब्धसभान् विधाय मयतः प्राप्तः पुरं स्वां गतः

क्षेत्रं कौरवमर्कपर्वणि पुरीं सम्प्राप्य कर्ता क्रतोः ।
पाण्डून् प्राप्य जरासुते विनिहते तैः कारयित्वाऽध्वरम्
प्राप्तः स्वं पुरमच्युतो विजयते द्यूते जितैश्च स्मृतः ॥ २१ ॥

पार्थाः याता अरण्यं निहतनिशिचराः प्रीणयन्तो द्विजौघान्
वार्तां श्रुत्वा स्वकीयामुपगतहरिणा मानिता सिन्धुराजम् ।
जित्वा दुर्योधनादीन् हरिहयपुरुषव्रातबद्धान्विमोच्य
प्राप्ता धर्मप्रसादं यमथ मधुरिपुं तुष्टुवुस्तं प्रपद्ये ॥ २२ ॥

अन्यं वेषमुपागताः पृथगितो गत्वा विराटालयम्
तद्देहस्थहरेर्निषेवनपरा मल्लं तथा कीचकान् ।
हत्वा गोम्रहणोद्यतानपि कुरुन् जित्वा विराटार्चिताः
पार्थाः स्वान्तिकमागतं यमजितं भेजुस्तमीडेऽच्युतम् ॥ २३ ॥

यत्सम्मत्या पृषततनुजप्रेषितब्राह्मणोक्त्या
राज्यं नादादनुजजनितस्याम्बिकेयोऽर्जुनस्य ।
यः साहाय्यं व्यधित नगरीं कौरवाणामवाप्तः
स्वोक्ते कृष्णस्तदनभिमतोऽवाप्तपार्थः स नोऽव्यात् ॥ २४ ॥

सेनां वीक्ष्य रणोन्मुखे करुणया शस्त्रोज्झितं फल्गुनम्
सङ्गीतामुपदिश्य कार्मुकधरं चक्रेऽस्य यः सारथिः ।
अन्योन्यं कुरुपाण्डवैश्च पृतनां योऽजीघनत्स्यन्दनात्
यो भीष्मं निरपातयत् सुतशरैः पाण्डोस्तमीडेऽच्युतम् ॥ २५ ॥

द्रोणे युद्धयति पाण्डवैर्विनिहतं प्राग्ज्योतिषं पार्थतः
कृत्वा तस्य सुते हते निशि शिवं नीत्वार्जुनं सैन्धवं ।
तद्दत्तास्त्रबलादजीघनदतो द्रोणे हते द्रौपदेः
यो भीमं च निजास्त्रनम्रमकरोत्तं नौमि नारायणम् ॥ २६ ॥

यत्सामर्थ्यबलेन सूर्यतनुजे पर्थेन युद्धे जिते
पश्चाच्छ्रुत्यमवाप्य सारथिवरं धर्मात्मजं सायकैः ।
शीर्णाङ्गं कृतवत्यमुं शिबिरगं पार्थं च मृत्योरपात्
यः पार्थेन हतेऽर्केजे नृपनुतः पायात्स नः केशवः ॥ २७ ॥

शल्ये धर्मसुताद्धते कुरुबले पार्थैः समस्ते हते
भीमेनानुजसंयुते विनिहते दुर्योधने द्रौणिना ।
सुप्तानां निधने कृते निशि ततो मुक्त्वा विधेरस्त्रतः

पार्थान् राज्यमितांश्च तत्सुतसुतं योऽपात्स नोऽव्याद्धरिः ॥ २८ ॥

कृष्णभ्यामपि भूसुरैर्नृपसुतो राज्येऽभिषिक्तो द्विजैः
दग्धे निन्दति भिक्षुके खलतरे स्वं विप्रतीसारतः ।
राज्यं त्यक्तुमथोद्यतो वचनतो यस्याप्तभीष्मात्ततः
शुश्रावाखिलधर्मनिर्णयमदः कृष्णद्वयं धीमहि ॥ २९ ॥

स्मृत्वा यं द्युसरित्सुतो वसुरभूद्राजा यदाशासितो
निर्दुःखोऽथ जुगोप धर्मनिरतो जित्वा स्वराज्ये कलिम् ।
यः पार्थं समबोधयत् मृतशिशुं योऽजीवयत्पाण्डवैः
यो यज्ञं सकारयत् बहुधनैः ध्यायामि तं केशवम् ॥ ३० ॥

यद्युक्ताः पाण्डुपुत्राः क्षितिमथ जुगुपुः धर्मराजः त्वरावान्
धर्मे यत्प्रीतयेऽभूत् पवनजवचनैराम्बिकेयं विरक्तम् ।
व्यासात्मा यो वनस्थं त्वकृतं निजमनोऽभीष्टवन्तं गतं स्वं
नाथं पार्थाः स्मरन्तो मुमुदुरपि पदं यस्य कृष्णं तमीडे ॥ ३१ ॥

यो यष्टा विप्रशापाद्यदुकुलमवधीत् अर्थितोऽगात् स्वलोकम्
देवैर्भेष्याद्युपेतो यदनु निजपदं पाण्डवा अप्यवापुः ।
दैत्या यद्देवशतोऽन्धे तमसि निपतिता बुद्धरूपोऽभवद्यः
कल्क्यात्मान्ते कलेर्यः कुजननिधनकृत् पातु सोऽस्मान् मुकुन्दः ॥ ३२ ॥

इति श्रीमहाभारततात्पर्यनिर्णयाशयसङ्ग्रहः

राघवेन्द्रेण यतिना कृतः सज्जनसंविदे ॥